

Karl Kaser, *Patriarchy after Patriarchy. Gender Relations in Turkey and in the Balkans, 1500-2000*. Studies on South East Europe (ed. Karl Kaser), Wien: LIT Verlag, 2008, 322 pp.

Ozbiljniji poznavaoici historiografskih kretanja u posljednjih nekoliko decenija uočili su neminovno susretanje historiografije sa drugim disciplinama budući da se to susretanje javilo kao potreba bez koje se teško dolazi do postavljenog cilja bilo kojeg istraživanja. U nastojanjima da se u rekonstrukciji događaja, pojava ili procesa izdignemo iznad ponekad suhoparnog slaganja utvrđenih činjenica u rekonstruirani mozaik, susretanje sa disciplinama koje omogućavaju dublje razumijevanje predmeta našeg interesovanja uvijek pruža mogućnosti inovativnijih pristupa. Knjiga – studija o kojoj je u našem slučaju riječ rezultat je komparativnog pristupa postavljenoj temi uz kombiniranje historiografskog i drugih metodoloških obrazaca (antropološkog, sociološkog i sl). Iako naslov ove knjige možda i previše sugerira na određeni zaključak, on nije ostavljen kao definitivno rješenje. Rekli bismo da je vjerovatnije riječ o autorovoj sugestiji čitaocima da aktivno razmišljaju o temi čiju aktuelnost i ne treba posebno naglašavati. Drugi dio naslova sugerira nam na centralno mjesto Kaserovog interesovanja – rodne odnose u društvima kojima je autor pronašao zajedničku vezivnu nit – višestoljetnu zajedničku prošlost ispunjenu prožimanjima različitih kulturoloških obrazaca, a koji su opet rezultirali pojedinim društvenim pojavama, koje navedeni prostor čine jedinstvenim. U tom jedinstvenom prostoru, kako ga autor naziva *Eurasia Minor*,

rodni odnosi nisu isključeni kao jedan od mogućih kriterija za utvrđivanje njegove jedinstvenosti.

Jedna od osnovnih karakteristika ovog prostora jeste višestoljetna zajednička prošlost u okvirima Osmanskog carstva. Bez sumnje, ova činjenica ostavila je velikog traga na društvene zajednice, što se može potvrditi nizom zajedničkih karakteristika vezanih, prije svega, za socijalnu dimenziju šire društvene zbilje. Temeljno opredjeljenje u prvom, po vremenskom zahvatu – najvećem poglavlju jeste vrijeme u kojem patrijarhat ima dominantnu ulogu u definiranju društvenih odnosa na već opisanom prostoru (*Patriarchy in Power*-approx. 1500-1950, 33-114). Osim detaljnog definiranja pojmova kojima operira u ovoj studiji kao što su iznijansirano diferenciranje između termina familija, porodica, rod, kuća, kućanstvo, porodica, srodstvo i sl., predstavljene su i šire odlike predindustrijskog društva, koje u osnovi ima značajnog povratnog utjecaja na kreiranje društvenih, pa time i rodnih odnosa. Slijedeći ocrtani problemsko-tematski okvir, detaljnije je ukazano na ključne razlike između sistema organizirane vlasti nasuprot tradicionalnim oblicima društvenog organiziranja i koncepta vlasti u rodovsko-plemanskim zajednicama. U takvim uvjetima, iako na partikularnim primjerima postoje moguće fleksibilnosti, grupiranje je izvršeno prema prirodnim uvjetima stanovanja kao i običajnom na-

činu organiziranja zajednica gdje se izdvajaju dva modela, plemenski način organiziranja, gdje su plemena vezana za mjesto stanovanja i princip nomadske organizacije sa prisutnim migracionim tendencijama. U ovim društvenim zajednicama odnosi među grupama formirani bilo prema srodstvu ili nekom drugom obliku povezivanja, pokazuju snažno postojanje dominantno muške uloge u kreiranju i toku većine društvenih (u širem) i porodičnih (u užem smislu) procesa. Ocjenjujući istraživani prostor u cjelini, Kaser smatra kako je *Eurasia Minor* principijelno bliža mediteranskim i bliskistočnim nego zapadnoevropskim iskustvima, što je, cijeneći naslijeđe prošlosti, sasvim logičan zaključak. Brak, konzumacija braka, godine stupanja u brak, ugovoreni brakovi, seksualnost, šira porodična zajednica, patrilinearno formiranje porodice i principi nasljeđivanja samo su neki od primjera koji razlikuju spomenuta iskustva porodičnih odnosa.

No, bez obzira na navedeno, Kaser zaključuje kako izvorna podloga za temeljitije izučavanje kandidirane teme tek od 19. stoljeća pruža mogućnosti za dublje uvide u suštinu problema. Nastojanja da se prikažu kretanja u prethodnim stoljećima ipak su više bazirana na pretpostavkama među kojima se ističe osnovna karakteristika da su se društveni odnosi sporije mijenjali. Tek su, zapravo, velike promjene u kvalitetu, načinu i brzini života, nastale tokom 19. stoljeća, otvorile mogućnost za značajnije promjene i u rodni odnosima, njihovoj dinamici i mijenjanjima pravaca njihova kretanja. Prije toga, osnovnu diferencijaciju prema kriteriju suštine mogli bismo tražiti u razlikovanju između sela i grada. I dok su seoske sredine ostale kompaktne, udaljene od talasa novih iskustava, gradovi su, uslijed veće otvorenosti uvjetovane nizom

različitih faktora, pružali donekle drugačije uvide budući da život u gradu otvara mogućnost za slabljenje do tada veoma jakih porodičnih veza.

Sagledano u cjelini, razmatrano razdoblje na širem području Balkana i Turske, uključujući i specifičnosti svake zasebne društvene zajednice, karakteriše nekoliko bitnih faktora koji su presudno utjecali na dugotrajno održavanje patrijarhalnih odnosa. U geografskom pogledu, sve zemlje navedenog regiona pripadaju pretežno planinskom tipu sa većinskim seoskim društvenim jedinicama. Zatim slijedi višestoljetno naslijeđe patrijarhata, koje se sporo mijenja. Među ostale faktore možemo ubrojati i dominaciju tzv. zatvorenih sredina nasuprot otvorenim, čiji je broj značajno manji, izrazito visok stepen nepismenosti (naročito među ženama i primjetna nevoljkost da se takvo stanje mijenja), veći broj ratova i pratećih im pojava kao što su prisilne migracije, izbjeglištvo i sl. Skoro istovremeno, počinje se stvarati nova ekonomska emigracija (sezonska ili čak prekomorska), što je donekle prijetilo narušavanju dotadašnjih patrijarhalnih odnosa, ali su drugi faktori onemogućavali ozbiljnije izmjene postojeće strukture. Prva polovina 20. stoljeća, slijedom niza veoma značajnih političkih promjena, koje će svoga efekta imati i na šire društvene mijene, označila je i otvaranje procesa opadanja moći patrijarhalnog modela rodni odnosa. Time je otvorena linija za novo poglavlje u knjizi, o opadanju moći patrijarhata (*The Decline of Patriarchy*, approx. 1950-1990).

U 20. stoljeću, eri ubrzanih socijalno-ekonomskih promjena, a naročito njegovoj drugoj polovini, zapadnoevropska društva su ušla u novu fazu, često nazivanu postindustrijskom ili postmodernom, dok su područje Balkana i Turske postali

novim centrom ubrzane industrijalizacije i snažnih socijalnih promjena. Koliki je značaj druge polovine 20. stoljeća u promjeni pozicije patrijarhata, simbolički najbolje oslikava nivo važnosti koji je ovoj činjenici pokazan odnosom Ujedinjenih nacija (UN). Naime, 1975. godina bila je proglašena za Međunarodnu godinu žene, a dekada (1975-1985) Dekadom za ženu (116).

Statistički i drugi ekonomski pokazatelji iz ovog vremena govore kako je na nivou odnosa sela i grada došlo do neobično velikog populacionog deplasmana sela u korist gradova. Proces ubrzane industrijalizacije zahtijevao je više radne snage koja sa sela dolazi u gradove što doprinosi ubrzanom rastu gradske populacije, ali i gradova uopće. Međutim, brzinu preseljenja nije pratila adekvatna brzina adaptacije na gradski način života što je u velikom broju slučajeva organizacije života, uključujući i politiku prema porodici, pratilo intervencionističke politike države prema ovim pitanjima. Time su porodica, odnos muškaraca i žena, postali dijelom zvaničnog političkog diskursa i brige, a s obzirom da se u većini slučajeva radilo o komunističkim zemljama, taj diskurs je slijedio zvaničnu politiku Partije. Pokazatelji prezentirani u ovoj knjizi, a koji govore o unutarporodičnim odnosima, bračnim partnerima i njihovom međudnosu, ukazuju na snažno nastojanje države da kroz zakonodavstvo i politiku planiranja porodice definira nove vrijednosti unutar privatnog života. Uporedo s time, do tada uobičajeni obrasci ponašanja unutar porodica počeli su se značajnije mijenjati. Kao rezultat ekonomskog jačanja i industrijalizacije, stepen ekonomske neovisnosti sinova od očeva i žena od muževa imao je ubrzani rast, što se u konačnici odražavalo na mijenjanje karaktera porodičnih odnosa. Kao rezultat

izvjesne promjene društvenih odnosa, pojačana je prisutnost žene u javnom prostoru. Istovremeno, "žensko pitanje" je postalo prisutnije u svakodnevnom saobraćanju i intenziviranju aktivnosti feminističkih pokreta. Uz navedena pitanja, Kaser je u ovom poglavlju ukazao i na značaj ideologije izgradnje tzv. "socijalističkog čovjeka" te odnosa ideologije i realnosti u socijalističkoj porodici, socijalnim promjenama ruralne i urbane porodice i izmjenama koje svaka vremenska epoha sa sobom donosi. Krajem 20. stoljeća, sa kolapsom komunističkih režima u jugoistočnoj Evropi, radikalnom izmjenom političko-ekonomske a time i društvene paradigme, došlo je i do promjena u rodnim odnosima. Rušenjem dotadašnjeg društveno-političkog koncepta, smjenom vladajućih elita, dobar dio društvenih odnosa vratio se na stepen pretkomunističkih modela društvene zbilje, što se odrazilo i na pojačan povratak patrijarhalnih vrijednosti na javnu scenu (*The Continuity of Patriarchy*, 187-271).

Slijedeći neoborivu činjenicu da karakter države ima svoga odjeka na model rodnih odnosa, preostaje razmišljati kakvog utjecaja može imati promjena karaktera države na te odnose. Sa posljednjom decenijom 20. stoljeća i na pragu novog milenija porodica se suočava sa snažnim prisustvom neoliberalizma i globalizacije, čije se posljedice, zahvaljujući brzini i mogućnostima komunikacija, reflektiraju na kvalitet rodnih odnosa. Na evropskom kontinentu, Evropska unija je postala značajan politički faktor koji, u zakonodavnom pogledu, vrši snažan proces ujednačavanja zakonskih rješenja svojih članica. Istovremeno, zemlje Balkana i Turska, kao aspiranti na članstvo u Evropskoj uniji (ili već njeni članovi), slijedeći takvu politiku, pružaju svojim društvima nove kvalitativne vrijednosti, ali i niz

izazova za čijim odgovorima valja tragati iako se to radi u teškoj ekonomskoj situaciji zemalja u tranziciji. Sve navedeno situira ova društva u novu, neporecivu historijsku realnost i zahtijeva redefiniranje pojedinih uobičajenih modela ponašanja. Premda su pojedini od tih procesa redefiniranja i promjena već otpočeli, ipak su razlike između društava na Zapadu i društava Balkana i Turske i dalje veoma velike.

U zaključnim razmatranjima (*Conclusions*, 273-281) rezimirana su saznanja detaljno analizirana u prethodnim poglavljima. Iako su već donekle naglašena temeljna zaključna polazišta za nova promišljanja, valja primijetiti kako je navedenom prostoru, osim u prošlosti, pronađeno i više zajedničkih imenitelja za savremena

društvena kretanja. To se prije svega odnosi na kraj 20. stoljeća i tada pokrenute procese društvene konvergencije koji su ili pri kraju ili još uvijek tragaju za odgovarajućim društvenim odgovorom. U tom smislu i ova knjiga veoma poticajno djeluje na razmišljanje ne samo o temi patrijarhata i rodnihi odnosa nego i o cijelom spektru društvenih pitanja koja čekaju odgovor. Traganje za njim nije stvar samo i isključivo države i njenih mehanizama. Odgovor treba da ponudi društvo u cjelini, a prvenstveno njegove najodgovornije strukture. Dakako, ni akademska zajednica ne smije zaboraviti svoj poziv i društvenu odgovornost ■

Amir Duranović

Bahrudin Bijedić, *Operacija "Leteći zmaj": progon jugoslovenskog diplomate na osnovu lažne optužbe*. Sarajevo: Historijski arhiv Sarajevo, 2010, 399 str.

U vremenu kada se istraživač posljednje decenije socijalističke Jugoslavije susreće sa često obvezujućom historijskom distancom ili pak, u boljem slučaju, sa nesređenošću arhivske građe, veliki značaj imaju i radovi koji tretiraju barem jedan segment složene društveno-političke zbilje. Knjiga pred nama proširuje i obogaćuje naše saznanje o povijesnim događanjima 1980-ih godina. Izdavač ove kao i prethodne Bijedićeve knjige *The Windy City. Konzularne depeše* (2007), vrijedne historijske zbirke, jeste Historijski arhiv Sarajevo.

Ona predstavlja intimnu ispovijest o autorovom iskustvu sa američkim pravosuđem i snagama bezbjednosti. Okosnicu knjige čini tzv. operacija "Leteći zmaj" Federalne carinske policije SAD-a u Phila-

delphiji koja je trajala 18 mjeseci i rezultirala autorovim hapšenjem kao jugoslovenskog generalnog konzula u Chicagu. Autor podrobno piše o iskustvu u zatvoru, sudskom procesu tokom kojeg je terećen za zavjeru protiv Sjedinjenih Država, tj. za pomaganje u nelegalnom transferu novca i brisanju njegovog prljavog porijekla, ličnostima koje su bile akteri afere, reakcijama i pisanju domaćih i stranih medija, jugoslavenske vlade, prijatelja i saradnika. Oblikujući svojevrsnu cjelinu, u knjizi su predstavljeni službeni dokumenti jugoslovenskih organa vlasti, američkih sudskih organa, službena i privatna prijepiska, objavljeni članci u jugoslovenskim i američkim pisanim medijima, kao i lične bilješke nastale u toku sudskog procesa.